

INTERPRETES ÎN LUMEA ROMANĂ

GABRIEL STOIAN

Desemnând intermediarii dintre două persoane pentru tranzacții comerciale, dar mai ales pentru traduceri, *interpretes* sunt atestați în lumea romană atât în mediul civil, cât și în cel militar. Sursele narative și epigrafice îi menționează atât la Roma, cât și în provincii. Recrutați pe plan local, interpreții erau folosiți de autoritățile romane în cadrul relațiilor cu populațiile translimitane.

Termenul *interpres*, cu etimologie incertă, desemna în sens larg o persoană care servea ca intermediar, în special în sfera operațiunilor de vânzare-cumpărare, iar în sens restrâns un traducător¹. Această dublă accepțiune a termenului se întâlnește la Cicero, care îl menționează pe A. Valentius, *interpres* în Sicilia, angajat de Verres – dar nu pentru a traduce din greacă, ci folosit la „hoții și ticăloșii. Om fără conștiință, sărac, ajuns pe neașteptate publican”; prin intermediul acestuia, Verres cere șase sute de medimne de grâu ca decimă pentru ogoarele sărace și aride ale liparensilor². În același context trebuie amintită o inscripție de la Carnuntum, care menționează, în a doua jumătate a secolului I p.Chr., pe *Q(uintus) Atilius Sp(uri) f(ilius) Vot(uria tribu) Primus, interrex (sic) leg(ionis) XV idem centurio negotiator*³. Centurion al legiunii *XV Apollinaris*, acesta îndeplinea un dublu rol: cunoscând limba populațiilor germanice servea ca interpret, dar în același timp se ocupa și de controlul comerțului între Imperiu și barbari.

O definiție concisă, dar foarte expresivă a termenului de *interpres* apare la Isidor din Sevilla: *inter partes medius sit duarum linguarum dum transferret*⁴.

Serviciile administrative și politice romane îi foloseau în special în cadrul relațiilor cu populațiile translimitane, interpreții fiind integrați în corpul de *apparitores* de pe lângă guvernatorii provinciilor, în special în cele de graniță⁵. Nu trebuie însă uitat faptul că o parte dintre aceștia activau și la Roma, fiind utilizați în

¹ A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*², Köln-Graz, 1967, p. 37; Klingmüller, *Interpres*, RE, IX (1916), col. 1708-1709; DE, IV (1926), p. 73; I. I. Russu, *Interpres Dacorum*, AIIN, 11, Cluj, 1946-1947, p. 403-412

² Cicero, *In Verrem*, 3, 37-40,

³ AnnÉp, 1978, 635. Prof. C.C. Petolescu, într-un articol inedit, consideră că personajul amintit în inscripție nu ar fi *interpres*, ci *interrex legionis* (așa cum apare în inscripție).

⁴ Isidorus, *Origenes*, 10, 123.

⁵ Klingmüller, *loc. cit.*

momentul în care delegațiile străine erau primite în Senat. Referiri la aceste uzanțe se întâlnesc la Macrobius („fiind introduși în Senat, s-au folosit de senatorul Caelius ca interpret”) ⁶ și la Valerius Maximus: („[retorul Molo] fiind primul dintre toți cei aparținând altor neamuri ce a fost înțeles în Senat fără interpret”) ⁷. De asemenea, Cicero face o comparație sugestivă între zeii ce nu sunt înțeleși de oameni și punii și hispanii ce vorbesc în Senat fără interpret ⁸.

Mediul de proveniență al interpreților îl constituia în majoritatea cazurilor cel local, fiind probabil recrutați dintre localnicii înrolați în provinciile respective, foarte probabil existând interpreți pentru fiecare dintre populațiile limitrofe.

Atestările narative ale interpreților sunt destul de numeroase, dar nu reușesc întotdeauna să evidențieze toate laturile activității acestora. Astfel, Cicero îl amintește pe interpretul Valerius, care îl avertizează cu privire la lipsa de loialitate a unuia dintre libertii săi ⁹, iar Tertullian face referire la Marcus — *interpretes et sectator* („interpret și însoțitor”) ¹⁰.

Pliniu cel Bătrân consideră că Mithridates, vorbind 22 de limbi, a fost singurul suveran care nu s-a adresat niciodată supușilor săi (de neamuri diverse) prin intermediul interpretului ¹¹.

La Rufinus întâlnim corespondentul grec al termenului latin: ῥμηνεύς ¹², iar în *Itinerarium Antonini* sunt amintiți *interpretes singularum linguarum* ¹³. În fine, alte atestări apar la Quintus Curtius Rufus ¹⁴, Orosius ¹⁵ și Ulpian ¹⁶.

Mult mai revelatoare sunt însă informațiile cuprinse în operele autorilor antici cu privire la utilizarea interpreților în cadrul operațiunilor militare și implicit în reliefaarea tratamentului la care erau supuși aceștia în exercitarea demersului diplomatic. Astfel, Titus Livius, în prezentarea duelului dintre Titus Manlius și unul dintre conducătorii galli, afirmă că Manlius a fost provocat prin intermediul unui interpret ¹⁷. La asediul Nolei, Hanno, unul dintre generalii lui Hannibal, cheamă la o întrevedere doi senatori și discută cu ei tot prin intermediul unui interpret ¹⁸, iar înaintea bătăliei de la Zama, la întâlnirea dintre Hannibal și Scipio, la discuții au mai fost prezenți doar interpreții acestora ¹⁹.

⁶ Macrobius, *Saturnalia*, 1, 5,16.

⁷ Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia*, 2, 2,3.

⁸ Cicero, *De divinatione*, 1, 64.

⁹ Idem, *Ad Atticum*, 1, 12, 2.

¹⁰ Tertullianus, *Adversus Marcum*, 4, 5.

¹¹ Plinius Maior, *Naturalis Historia*, 25, 3,2.

¹² Rufinus, *Hist.*, 5, 8, 3.

¹³ *Itinerarium Antonini*, 37.

¹⁴ Q. Curtius Rufus, *De gestis Alexandri Magni*, 6, 11, 4.

¹⁵ Orosius, *Apol.*, 8,1.

¹⁶ Ulpian, *Digestae*, 45, 1,1,6.

¹⁷ Titus Livius, *Ab Urbe condita*, 7, 26, 1.

¹⁸ *Ibidem*, 23, 43, 9.

¹⁹ *Ibidem*, 30, 30, 1.

Sallustius, în descrierea războiului cu Iugurtha, menționează că „Sylla a fost chemat în taină de către Bocchus. De amândoi sunt aduși numai interpreți credincioși”²⁰.

Cele mai revelatoare informații provin însă de la Caesar. Pentru a discuta cu Ariovistus, acesta îl trimite pe C. Valerius Procillus, fiul lui C. Valerius Cabrus, „un tânăr plin de curaj și foarte instruit, al cărui tată primise cetățenia de la C. Valerius Flaccus: era un om loial, cunoștea limba gallilor, pe care Ariovistus o cunoștea bine fiindcă o folosea de multă vreme (...). Împreună cu el trimise pe M. Metius, care fusese oaspetele lui Ariovistus. [Caesar] le-a dat sarcina să asculte ce spune Ariovistus și să-i raporteze”. Același autor înfățișează și pericolele la care interpreții erau expuși în mediul militar: „Când i-a văzut în tabăra sa, Ariovistus a strigat tare în fața întregii armate: La ce ați venit? Ca să spionați? Ei au încercat să vorbească, dar i-a oprit și i-a pus în lanțuri(...)”²¹. C. Valerius Procillus, pe care în fuga lor paznicii îl târau legat cu trei rânduri de lanțuri, a căzut chiar în brațele lui Caesar(...). Acesta spunea că în prezența sa au fost consultați de trei ori sorții pentru a se ști dacă trebuia să fie ars imediat sau să fie lăsat pentru altă dată. Datorită sorților a rămas în viață”²². Un alt interpret, Commius, este făcut rege peste atrebați de către Caesar, dar își desfășoară în continuare și activitatea diplomatică: „Commius (...), pe care Caesar îl aprecia pentru curajul și inteligența sa și îl socotea fidel, avea multă autoritate în aceste regiuni. Caesar îi poruncește să meargă la cât mai multe triburi pe care să le îndemne să caute să fie loiale poporului roman și să anunțe că în curând va sosi și el (...). După ce debarcase și pe când în calitate de sol le aducea la cunoștință ordinele lui Caesar, britanii au pus mâna pe el și l-au aruncat în lanțuri. După luptă i-au dat drumul și au cerut pace, aruncând asupra mulțimii vina prinderii lui”.

Pliniu cel Tânăr, referindu-se la Traian, care în 98 p.Chr. era prezent în Germania menționa: „Portul divers al celor ce cereau dreptate, limbile lor diferite, vorbirile lor rareori înțelese fără interpret, făceau ca maiestatea judecătorului să apară mult mai impunătoare”²³.

Împăratul Iulian Apostatul, pregătind campania împotriva alamanilor, beneficiază și el de serviciile unui interpret, *Hariobaudes*: „A trimis fără știrea cuiva, sub pretextul unei delegații, pe Hariobaudes, tribun fără comandă atunci, dar cunoscut pentru curajul și devotamentul său, la regele Hortarius, cu care atunci ne aflam în raporturi de pace, pentru ca de aici, ajungând cu ușurință la hotarele celor ce făceau pregătiri militare, să poată afla ce uneltesc, fiindcă știa bine limba barbarilor”²⁴. Hariobaudes era probabil de neam germanic, păstrându-și cognomenul ca o marcă a originii sale. În sprijinul acestei afirmații vin numeroase exemple de

²⁰ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 109, 4.

²¹ Caesar, *De Bello Gallico*, 47,4-6.

²² *Ibidem*, 53, 5-7.

²³ Pliniu cel Tânăr, *Panegyricus Traiani*, 56.

²⁴ Ammianus Marcellinus, 18, 2, 2.

interpreți ce-și păstrează numele tradiționale, fapt ce denotă recrutarea lor pe plan local: *Caius Valerius Procillus* (cognomen celtic), *Commius* (de asemenea celt), *Iosephus* (interpret al împăratului Titus pentru relațiile cu iudeii) etc.²⁵.

Dovezile epigrafice constituie alt argument pentru susținerea acestei teze. Astfel, o inscripție greacă îl amintește pe *Aspurgos*, fiul lui *Biomastos*, bosporan, interpret al sarmaților la Roma²⁶. Pentru limba persană, în epoca Flaviilor, este atestat ca interpret *T. Flavius Arzaches, interpres Augusti*²⁷. Alți doi, *Domitius Philetus, interpres Augusti*²⁸ și *C. Curtius Protus*²⁹ poartă *cognomina* de factură elină. Toate aceste exemple converg spre ideea recrutării pe plan local a interpreților. Evident, există și excepții. Astfel, se întâlnesc interpreți cu nume clasice romane, dar care probabil primiseră cetățenia romană: *C. Ianuarius Sextus*, interpret de la Rin (probabil barbar, deoarece folosește un *praenomen* pe post de *cognomen*³⁰); *C. Val(erius) Valens*, originar din *R(emesiana?)* și *M. Ulp(ius) Martialis*, originar din *Scupi*³¹, interpreți din legiunea VII Claudia de la Viminacium, a cărei arie de acțiune se afla în fața Banatului actual (servind probabil ca interpreți pentru dacii și sarmații din această zonă).

Unul dintre cele mai interesante exemple, îndeosebi pentru zona Dunării de Jos, rămâne însă cel al lui *Marcus Ulpius Celerinus*, atestat într-o inscripție de la Brigetio (Pannonia Inferior), un argument în favoarea prezenței dacilor până în Slovacia: *M(arco) Ulp(io) q(uondam) Romano mil(iti) praet(oriano) primoscrinio praeff(ectorum) qui vixit an(nos) XXXV; M(arcus) Ulp(ius) Celerinus sal(ariarius) legionis I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) interpres Dacorum, vivus sibi et filio suo s(upra) s(crupta) carissimo f(aciendum) c(uravit)*³². *Praenomen*-ul și gentiliciul acestui personaj denotă faptul că era descendent dintr-o a doua generație de provinciali ce primiseră cetățenia de la împăratul Traian (inscripția este datată în timpul împăratului Caracalla). Dacii pentru care servea Celerinus ca interpret erau desigur grupul central al dacilor liberi³³, situați la nord și la vest de provincia Dacia. Probabil că el și-a exercitat funcția în contextul luptelor pe care romanii le-au purtat cu aceștia în prima jumătate a secolului al III-lea p. Chr. în timpul împăraților Aurelius Antoninus-Caracalla și Maximin Tracul, la care a participat și legiunea I Adiutrix. Termenul de

²⁵ Flavius Iosephus, *Bellum Judaicum*, V, 360, VI, 124.

²⁶ CIL VI, 5207.

²⁷ CIL VI, 8481.

²⁸ CIL VI, 487.

²⁹ CIL VI, 33864.

³⁰ CIL XIII, 8773.

³¹ CIL III, 14507 (= IMS, II, 53; IDRE, II, 308)

³² L. Barkoczi, *AE*, 5-6, 1944-1945, p. 184-192; *AnnÉp.*, 1947, p. 35; IDRE, II, 273. Vezi I. I. Russu, *AIIN* 11, 1946-1947, p. 403-412; idem, *Daco-geții în Imperiul Roman*, București, 1980, p. 47.

³³ I. I. Russu, *AIIN*, 1947, p. 407.

salariarius arată faptul că era un angajat civil al legiunii³⁴. De altfel, Th. Mommsen presupunea existența a numeroși astfel de interpreți pe listele de plată³⁵.

Celerinus nu reprezintă, însă, singurul caz de interpret din Pannonia: la Aquincum sunt atestați M(arcus) Aur(elius) Flavus, *interpretes Ge[rmanoru]m*³⁶ și Caius, *interprex S(armatarum)*³⁷. Primul pare a fi de origine germanică, după cum indică și cognomenul său („blondul”), primind cetățenia în secolele II-III p.Chr. Asupra originii lui Caius, *interprex Sarmatarum*, nu se poate spune nimic, din cauza lecturii nesigure a inscripției. Se pare totuși că există nume barbare în familia sa, probabil sarmatice: (Ulpia Homena ?, H[or]mus?)³⁸.

Aceste funcții se vor menține și într-o perioadă mai târzie. Astfel, pentru secolele IV-V p. Chr., *Notitia Dignitatum* îi amintește pentru *pars Orientis* pe *interpretes diversarum gentium*³⁹, iar pentru *pars Occidentis* pe *interpretes omnium gentium*, aflați *sub dispositione viri illustris magistri officiorum*⁴⁰. În secolele V-VI, datorită prezenței populațiilor migratoare, se pare că apar interpreți de limbă hunică, gepidică, avară.

Interpreții erau, așadar, integrați în ansamblul funcționarilor în serviciul guvernatorului provinciei, fiind recrutați dintre localnici și servind interesele romanilor în raportul cu aceștia. După cum se poate observa cu ușurință, în mediul militar, datorită măturiei surselor narative, activitatea lor nu se limita doar la a traduce dintr-o limbă în alta, ci, cunoscând limba populațiilor barbare, puteau fi folosiți și ca spioni. În legiuni, interpreții erau integrați în categoria celor scutiți de corvezi: *immunes*.

INTERPRETES IN THE ROMAN WORLD

ABSTRACT

Meaning an intermediary between two persons for commercial transactions and especially for translations, the *interpretes* are attested in the Roman world both in civil and military environment. The narrative and epigraphic sources mention them in Rome and in provinces. Recruited on the local ground, the *interpretes* were used by the Roman authorities within the relations with the transboundary populations.

³⁴ Vezi CIL, III, 10988; IDRE, II, 272: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo), Ulpius Celerinus, salariarius leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) Antoni(nianae)*.

³⁵ Apud Klingmüller, *loc. cit.*

³⁶ CIL III, 10505.

³⁷ CIL III, 14349.

³⁸ I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 410.

³⁹ *Notitia Dignitatum*, XI.

⁴⁰ *Ibidem*, IX.